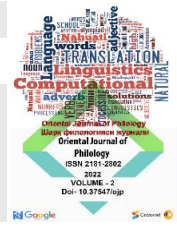

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

HISTORICAL FACT, ARTISTIC PERCEPTION, AND PROBLEMS OF INTERPRETATION

Yulduz Akulovna Karimova

Doctor of Philology (DSc)

Associate Professor, Department of Methods of Teaching Uzbek Literature

Jizzakh State Pedagogical University

Jizzakh, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: The Baburnama, Starry Nights, historical fact, artistic perception, character dynamics, artistic imagination, fictional image.

Received: 23.10.25

Accepted: 24.10.25

Published: 25.10.25

Abstract: In the novel “Starry Nights”, Pirimqul Qodirov pays special attention to the existing socio-political conditions and circumstances in depicting the images of Babur Mirzo and other historical figures, striving to remain faithful to historical facts. However, in reinterpreting certain historical events through artistic perception, he takes into account both objective and subjective factors while preserving the essence of those events. This article discusses such interpretive issues within the artistic reflection of history.

TARIXIY FAKT, BADIY IDROK VA TALQIN MUAMMOLARI

Yulduz Akulovna Karimova

Filologiya fanlari doktori (DSc)

o'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi kafedrasi dotsenti,

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Jizzax, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: “Boburnoma”, “Yulduzli tunlar”, tarixiy fakt, badiiy idrok, obraz dinamikasi, badiiy fantaziya, toʻqima obraz.

Annotatsiya: “Yulduzli tunlar” romanida Pirimqul Qodirov Bobur Mirzo, shuningdek, boshqa tarixiy shaxslar obrazini yoritishda mavjud siyosiy-ijtimoiy vaziyat va shart-sharoitlarni diqqat-e’tiborida tutadi, hayotiy faktlardan chekinmaslikka harakat qiladi. Ammo ayrim tarixiy voqeliklarni qayta badiiy idrok etishda shu voqelikning mohiyatini saqlagan holda talqinda ba’zi obyektiv va subyektiv omillarni hisobga oladi. Maqolada talqindagi shunday muammolar to’g’risida gap boradi.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКТ, ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОСПРИЯТИЕ И ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Юлдуз Акуловна Каримова

Доктор филологических наук (DSc)

Доцент кафедры методики преподавания узбекской литературы,

Джизакский государственный педагогический университет,

Джизак, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: «Бабур-наме», «Звёздные ночи», исторический факт, художественное восприятие, динамика образа, художественная фантазия, вымышленный образ.

Аннотация: В романе «Звёздные ночи» Пиримкул Кадыров, изображая образы Бабура Мирзо и других исторических личностей, уделяет особое внимание существующему социально-политическому контексту, стремясь оставаться верным историческим фактам. Однако, переосмысливая отдельные исторические события, автор, сохраняя их сущность, учитывает как объективные, так и субъективные факторы. В статье рассматриваются вопросы интерпретации исторической действительности в художественном восприятии.

Kirish. Bobur Mirzo “Boburnoma”da opasi haqida: “Bori qizlardin ulug‘ Xonzodabegim edi, mening bila bir tuqqan edi, mendin besh yosh ulug‘ edi. Men Samarqandni ikkinchi navbat olg‘onda, bovujudkim, Shayboniixondek kishi birla Saripulda chiqib urushib, onchakim imkoni bor edi sa’y va ehtimoldin taqsir qilmaduk...”

Ul fataratta Xonzodabegim Muhammad Shayboniixonig‘a tushub edi”, deya ma’lumot beradi. Bobur Mirzo hayotni sevardi. Olloh bandalari uchun yaratgan har bir ne’matdan cheksiz zavq tuyar: qishning qoridan (Kobul qori), bahor lolasidan (Gulbahor tog‘ etaklarida 34 xil lola), kuzning bargi xazonidan (Istarg‘achdagi xazon sayli), yoz faslidagi do‘stlar suhbatlari (Yoz fasli, yor vasli, do‘stlar suhbatlari) baland pushta ustida turib, qorong‘i kechada navkarlari yoqqan gulxanni tomosha qilishdan (Kecha cherik elining o‘tidin ajab yaxshi charog‘on bo‘lur edi...), go‘zallik kashf etishga harakat qilardi. Ammo ko‘ksining bir chetida hech tuzalmas armonlari, iztirobini ko‘paytirgan, umrini kamaytirgan, ko‘nglini tah-batah qon qilgan “yuz qaroliq”lari uni mudom ta’qib etgan. Shulardan biri opasi Xonzodabegimning achinarli taqdiri.

Romanda yozuvchi kamdan kam tojdorlarda o‘z jigarlariga bo‘ladigan mehr, samimiyat, o‘zaro hurmat, qadr, bir-birini tushunish, asrash kabi tuyg‘ularni Bobur Mirzoning o‘z opasi Xonzodabegimga bo‘lgan munosabatida kashf etadi, badiiy aks ettiradi. O‘n ikki yoshida toj-u taxtning mas’uliyatini olgan juda sabiy Bobur Mirzoni bek-u navkarlarning qutqusidan, yomon

ta'sirlardan asrashga jon-u dildan o'zini qalqon qilishga tayyor Xonzodabegim hukmdor jigarining ulkan orzularini dildan his qiladi, niyatlarini qo'llab-quvvatlaydi, Bobur Mirzo botinidagi mislsiz ezgu kuchga ishonadi. Shu ishonchni Bobur Mirzoning o'ziga ham singdirishga harakat qiladi.

Yolg'iz qolishganda Xonzodabegimning ukasiga Boburjon deya murojaat qilishida Bobur Mirzo tuygan cheksiz mehr-muhabbat zavqi, shukuhini yozuvchi shunday samimiyat bilan aks ettiradiki, beixtiyor o'quvchi ham o'sha tuyg'ular ta'sirini his qiladi.

Opasining xohish-istagini hurmat qilib, uni Sulton Ahmad Tanbalning changalidan olib qolishi Xonzodabegimni Bobur Mirzoga nisbatan ishonchi, hurmatini ming chandon oshiradi. Vaqti kelganda, u erkakcha kiyinib qo'lida qilich, qalqon bilan Andijonda Bobur Mirzoga qarshi uyushtirilgan fitna tashkilotchilariga qarshi jasorat bilan kurashadi.

Xonzodabegim va me'mor Fazliddin munosabatlari roman syujetining o'ziga xos sevgi liniyasini tashkil etadi. Xonzodabegim va me'mor Fazliddin muhabbati asarda yarqillab ko'zga tashlanavermaydi, ammo unda asarga alohida bir joziba bag'ishlaydigan nur bor, xayr bor. Bu nur va xayrning mohiyati shundaki, me'mor va Xonzodabegim muhabbati manfaat va visol muddaosidan yiroq, pokiza hislarga yo'g'rilgan muhabbat edi. Me'mor Fazliddin o'zining sevgisi shoh qizi va uning oilasi sha'niga soya tashlab qo'yishidan istihola qilsa, Xonzodabegim nafaqat me'morning qadr-qimmatini anglagan holda, malikaga yetisholmay alamzada bo'lib yurgan Ahmad Tanballardan uni asrash uchun ham muhabbatlarini oshkor etmaydi. Buloq suvlariday bu toza muhabbat zamon notinchliklarida davr talotumlarida, muhit quyunida ko'karmay zavol topadi.

Me'mor Fazliddin – to'qima obraz. Xonzodabegim va me'mor o'rtasidagi muhabbat ham yozuvchining fantaziyasi mahsulidir. Pirimqul Qodirov asarga ruh bag'ishlash hamda romanning Xonzodabegim bilan bog'liq keyingi voqealari rivojida hayot mantig'ini ushlab turish uchun Xonzodabegim obrazi dinamikasini nafaqat ijtimoiy, balki muhabbat liniyasida ham izchil badiiy tadqiq etadi.

Natijada Xonzodabegim ijtimoiy vaziyatlarga to'g'ri baho beradigan, Bobur Mirzo davlat boshqaruvini, mamlakatdorlik tutumini qadrlaydigan, har qanday hissiyotlar, tuyg'ularni aql tarozisiga solib bosiqlik bilan qaror qabul qiladigan haqiqiy zodagonlarga xos kamol topgan malika sifatida o'quvchida taassurot uyg'otadi.

Ana shu taassurotdagi o'quvchi esa eng qaltis paytda nafaqat jondek jigari, balki butun sulola taqdiri hal bo'layotgan paytda Xonzdabegim kabi oqila, fidoyi, jonnisor xotin-qizlar bu vaziyatning loqayd tomoshabini bo'lib turishlari mumkin emasligiga ishonadi. Bobur Mirzoning "Ul fataratda Xonzodabegim Muhammad Shayboniyxong'a tushub edi", Gulbadanbegimning "...zarurat yuzasidan Xonzodabegimni mazkur xonga uzatib, o'zlari tashlab chiqdilar",

Muhammad Haydar Mirzoning “Shohibekxonga... opasi Xonzodabegimni berib sulh tuzdi-da ketdi” kabi tarixiy faktlarning badiiy talqini “Yulduzli tunlar”da quyidagicha yuzaga chiqqan:

– Begim, siz... Shayboniyxon taklifiga rizolik bergan emishsiz, shu rostmi?

– Rizo bo‘lmay ne ilojim bor?

– Mening mag‘lubiyatim sizni ilajsiz qoldirgani rost. Lekin iningiz hali tirik. Men asir tushmoqchi emasman. Bir o‘lim bo‘lsa, hammavaqt bor. Ajal yetmagan bo‘lsa, sizlarni olib chiqib keturmiz. Kunim bitgan bo‘lsa, ilkimda qilich bilan jon berurmen. Ana undan keyin rizolik bersangiz mayli. Unda hech kim: “O‘zi omon qolib, egachisini qurbon qildi”, deyolmas. Menga bunday malomatdan o‘lim afzal. Rizo bo‘lmang”. (200-b.)

Kuyib-yonib opasini qaroridan qaytarishga urinayotgan jigarining holatini kuzatib turgan Xonzodabegimning xayolidan kechgan o‘yni yozuvchi shunday ifodalaydi: “Xonzodabegimning ko‘ziga yosh quyulib keldi. U Boburning yov halqasini yorib chiqib ketolmasligini bilardi... u Boburni mana shu mardligi va dovyurakligi uchun ham jondan ortiq ko‘rar, o‘zini yov qo‘liga tutqazib, ukasini naqd o‘limdan olib qolishni istardi.

– Boburjon, siz meni deb bevaqt o‘limni bo‘yingizga olmang. Men sizning ulug‘ istiqbolingizga ishonamen. Sizdek nodir iste’dodlar dunyoga kam kelishini boshqalar bilmasa ham men bilurmen. O‘zingizni ehtiyot qiling! Taqdiringizni tolei past egachingizning taqdiri bilan tenglashtirmang”. (201-b.)

Bu “Yulduzli tunlar” romanining eng dramatik sahnalaridan biri, ayni chog‘da ayol matonatini, ayol jasoratini, fidoyiligini bor bo‘yi bilan namoyish etadigan sahna. Muhimi, o‘quvchi yozuvchi talqinidagi Xonzodabegim xuddi ana shunday qahramonlikka qodir, fidoyi malika ekanligiga ishonadi.

Bobur “Boburnoma”da o‘zgalar fe‘l-atvori, qilmishlari, yaxshi-yomon odatlari, turli holat va vaziyatlardagi tutumlarini ochiq yozar ekan, xuddi ana shu ochiqlik, shaffoflik tamoyili o‘ziga nisbatan ham qo‘llaydi. Bobur Mirzoning Karnon voqeasida naqd o‘lim dahshatiga ro‘baro‘ bo‘lgandagi holati yoki Kobuldagi kuchli zilzila payti o‘zi, Nurillo tanburchi, ukasi Jahongir tushgan vaziyat tafsiloti, Hulhul enaganing podshoh bilan sharob ichish orzusi borligini eshitib rozilik bergach, ichib mast bo‘lib qolgan enagadan qutulolmay ovora bo‘lishlari: shoh, fotih, shoir Bobur Mirzo, eng avvalo, oddiy inson ekanligini kitobxonga eslatadi.

“Boburnoma”da keltirilgan shunday voqealardan biri: “Panjshanba kuni, oyning o‘n uchida Yusuf Alining daf‘i va raf‘ig‘a azm-jazm qilib, otlanib, Dehi Ya‘qub suvining Kobul tarafidag‘i o‘langga tushuldi. Otlanur choq Boboxon axtachi yaramasroq ot tortti, achchig‘imdin bir musht yuziga urdum. Binsir barmog‘im tubidan sindi”, – deydi Bobur Mirzo.

“Yulduzli tunlar” romanida yozuvchi ushbu tarixiy faktni Bobur Mirzodan olib Tohirga va uning navkari Mamatga nisbat beradi.

Yozuvchining badiiy mushohadasiga ko‘ra Tohir oddiy navkarlikdan beklikka ko‘tarilgach, bosar-tusarini bilmay qoladi, ichkilikka beriladi. Ana shunday shirakayf kunlarining birida zudlik bilan saroyga yetib borishi kerak bo‘ladi-yu, ayili bo‘shatib qo‘yilganini payqamay, otdan qattiq yiqiladi. Aybdor sifatida o‘ttiz yillik qadrdoni, navkari Mamatni ayamay do‘pposlaydi, shu asnoda o‘zining ham barmog‘i sinadi.

Yozuvchining badiiy fantaziyasiga ko‘ra qayta ishlangan, ancha badiiylilik suvi bilan to‘yintirilgan bu lavhaning ham asarda ma‘naviy-tarbiyaviy o‘rni borligini inkor etmagan holda tarixiy fakt uning o‘zining haqiqiy egasi bilan kechgani ma‘qul edi deb o‘ylaymiz.

Bizningcha, bu faktni yozuvchining qayta ishlashiga, uning qahramonini Tohirga o‘zgartirishiga ikkita sabab bor.

1. Roman yozilgan 70-yillar mafkuraviy muhitida hali ham Bobur Mirzoga feodal hukmdor, shafqatsiz bosqinchi, odamlar boshidan minora tiklagan degan ayblovlar qo‘yilib turgan bir paytda bu fakt bilan ham mafkurachilarning tegirmoniga suv quyishni istamagan.

2. Yozuvchi o‘z qahramonini shu darajada avaylaganki, muallif nazarida qaltis tuyilgan bu fakt Bobur Mirzoning oliyjanob qiyofasiga, hech shubhasiz, soya bo‘lib tushishi, o‘quvchining undan ixlosini qaytarishi mumkin. Nazarimizda, yozuvchi Bobur Mirzoning ham hamma qatori oddiy odam ekanligini, uning ham jahli chiqishi, g‘azablanishi, ensasi qotishi, baqirishi va shu kabi emotsiyalarga berilishi mumkinligini e‘tibordan soqit qilgan.

Asarda tarixiy haqiqat buzilgan, o‘z navbatida, badiiy haqiqatga ham putur yetgan, natijada Bobur Mirzoning o‘ziga xos insoniy jozibasini, xarakter qirralarini, qahramon ruhiyatidagi turfa tovlanishlarni ochib berishi mumkin bo‘lgan bitta fakt boy berilgan. Ushbu tarixiy faktning davomini o‘qisak, amerikalik mutafakkir Uilyam Penning “G‘azab ustida urgan har bir zarbamiz oxir-oqibat o‘zimizga kelib tushadi” degan dono fikrini Bobur Mirzoning o‘sha paytdagi holatiga ham to‘g‘ri ma‘noda, ham ramziy ma‘noda tatbiq etsak bo‘ladi.

“Binsir barmog‘im tubidin sindi. Ul fursatta xeyli og‘rimadi. Kelib yurtqa tushganda xeyli riyozat torttim. Ham bitiy olmas edim, oxir chur butti”.

To‘g‘ri ma‘nosi shundaki, Bobur Mirzoning jahl ustida otboqarga tushirgan mushti zarbidan o‘zining ham barmog‘i sindi, shikast topdi, og‘riqdan “riyozat tortti”.

Ramziy ma‘nosiki, Bobur Mirzo bir oydan oshiq vaqt hech nima yozolmay yuradi, ijod qilolmaydi, g‘azab ustida urilgan zarbning egasiga qaytib kelishi shu bo‘lsa kerak. Bu faktning yana bir e‘tiborli jihati shundaki, u bizga qaysidir ma‘noda Bobur Mirzoning ijodiy laboratoriyasidan darak beradi. Bir oy davomida hech nima yozolmay yurgan Bobur Mirzo shu vaqt ichida ijod qilolmayotganidan, shikastlangan qo‘li azob berayotganidan shikoyat qilib qo‘yadi. Demak, Bobur Mirzo hayotidagi shuncha notinchliklarga qaramay kunda nimadir qoralagan. Aslida, bu ham ibrat.

Ikki asarni qiyosiy o'rganish jarayonida "Boburnoma"dagi yirik voqealargina emas, balki yo'l-yo'lakay ko'rinib qolgan kichik bir detal, ma'lumot ayrim holatlar ham yozuvchining boy tasavvuridan oziqlanib, go'zal bir estetik joziba, ta'sirchan mohiyat kasb etuvchi tasvirlarga aylanganini ko'rishimiz mumkin.

"Boburnoma"ning 1494-yil voqealari bayonida muallif Samarqand podshohi Sulton Ahmad Mirzo va mo'g'ul ulusining xoni Sulton Mahmudxon o'zaro sulh tuzib, biri Sayhunning janubidan, biri shimolidan Umarshayx saltanatiga lashkar tortib kelganlarini aytadi. "Aksi qo'rg'oni baland jar yoqasida edi. Ushbu yili dushanba kuni, ramazon oyining to'rtinchisida Umarshayx Mirzo jordan kabutarlar va kabutarxonasi bilan uchib, halok bo'ldi. O'ttiz to'qqiz yoshda edi" (32-b.), – deb yozadi.

Bir necha satrdagi bu qisqagina ma'lumot Pirimqul Qodirovni qiziqtirib qo'yadi: "Odam jordan yiqilishi mumkin. Lekin kaptarxona, ya'ni bino nega yiqiladi? Buni aniqroq tasavvur qilish uchun men Namangan oblastining To'raqo'rg'on rayoniga borib, eski Axsikent turgan o'sha tepalikni ko'rdim. Hali ham bir necha terak bo'yi keladigan baland jar tagidan daryo oqib turibdi. Bu yerdan kaptarlar osmonga yaxshi uchgan bo'lsa kerak. Lekin podsho odam og'ir urush paytida kaptarxonada nima ish qilishi mumkin? U paytda hozirgi aloqa vositalari bo'lmagan. Otliq choparlardan xabar kelavermagach, Umarshayx Mirzo qanotli choparini ishga solmoqchi bo'lgan, kaptarni o'zi uchirgisi kelgan. Jar tagini esa daryo yemirib qo'ygan..."

"Men biror joy to'g'risida asar yozmoqchi bo'lsam, o'sha joyni avval necha marotaba ko'rganim esam-da, yana borib tekshirib, yaxshiroq o'rganib kelaman", – deb yozgan edi Abdulla Qodiriy. Yozuvchining zakovati, tafakkuri, xayoloti va Qodiriy ta'kidlaganidek, o'z mehnati, o'quvchi oldidagi mas'ulligi hatto real tarixda ham mavhum qolgan vaziyatga aniqlik kiritdi. Bir necha satrluk "Boburnoma" dagi qisqa ma'lumot yozuvchining g'oyasi, fikri, fantaziyasi bilan "Aksi. Ajalga davo yo'q" sarlavhasi ostida kattagina bobga aylandi.

Andijon va Marg'ilondan xabar kutayotgan Umarshayx Mirzo otliq choparlar kelavermagach, o'tlanib arkdan chiqadi. "Umarshayx Mirzo qal'aning bir chetida, daryoning baland qirg'og'i ustida, jar labida turgan kabutarxonaga qarab yo'l oldi. Otliq choparlar domdaraksiz ketganliklari uchun Mirzo endi qanotlik "chopar"larini ishga solmoqchi edi... Biroq bu bahaybat o'ngirlar oyoq ostidagi zaminni ichdan hilviratib qo'rganini, kabutarxona ortidagi jarning tagini suv o'yib ketganini, yer o'pirilgudek bo'lib turganini Mirzo ham, uning atrofidagi mulozimlar ham mutlaqo sezmas edilar". (45-b.)

Yozuvchi daryo, uning baland qirg'og'ida joylashgan kabutarxona, naycha qilingan qisqa xatni chiniy kabutarning qanoti tagiga joylab, uni uchirib yuborish uchun zinadan kabutarxona tomiga chiqayotgan Umarshayx Mirzo harakatlarini shunchalik aniqlik bilan tasvirlaydiki, go'yo kitobxon o'sha holatni jonli guvohiga aylanadi. Ayniqsa, zilzila, to'fon, o'pirilish kabi turli tabiiy

ofatlarni oldindan jonivorlarning sezishi haqidagi ma'lumotdan ustalik bilan foydalangan yozuvchi tasvirda yana ham hayotiylikka, ta'sirchanlikka, eng muhimi, kitobxonning ishonchiga erishgan. "Tuprog'i to'kilib, qulashga bahona topolmay turgan jarning qa'rida xatarli bir sharpa borligini hozir faqat kabutarlar sezayotgan bo'lsa, ehtimol.

Chiroyli to'rlar, ozoda kataklar ichida o'tirgan bu jonivorlar bugun kechasi negadir juda bezovtalanib, patir-patir qilib chiqishdi. Hozir ham ular don-suvga qaramay, nuqul tashqariga intilishar, katak chiviqlarini asabiy cho'qishar edi. Kabutarbonlar buning sababini tushunmay hayron edilar.

Faqat Umarshayx Mirzoning qo'lidagi chiniy kabutar katakdagi xatardan qutulganday osoyishta bo'lib qolgan edi. Hozir butun olam Umarshayx Mirzoga mana shu kabutarday ma'sum va osuda tuyuldi. U tom o'rtasiga borib, kabutarning mayin qanotini yuziga bosdi. Uni uchirishdan oldin:

– Marg'ilonga uch, qanotli choparim! — deb shivirladi.

Tagidan nurab turgan jar shu asnoda birdan o'pirildi...

U yiqilib tushayotganda qo'lidagi kabutarni qo'yib yuborgan edi. Chiniy kabutar chang-to'zon orasidan yulqinib chiqib, osmonga qarab otildi..." (46-b.)

"Adabiyotshunoslik lug'ati"da: "Ko'p ma'nolilik nafaqat ramziy, balki tom ma'nodagi realistik obrazlarga ham xos, faqat bunda ko'p ma'nolilikning yuzaga kelish mexanizmi o'zgacha, u badiiy obrazning yaxshi ma'nodagi naturalligi bilan bog'liqdir. San'atkor ifodalamoqchi bo'lgan fikr badiiy obrazda tugal aytilmaydi (ya'ni kitobxon og'ziga chaynab solib qo'yilmaydi). Badiiy obrazning ayrim chizgilari punktir (uzuq-uzuq chiziqlar) bilan tortiladi. Ya'ni san'atkor badiiy obrazda ma'lum imkoniyatlar yaratadi-da, ularni ro'yobga chiqarishni o'quvchiga qoldiradi. Bu xil imkoniyatlar, ayniqsa, "obyektiv tasvir" yo'sinidan borilgan, yozuvchi xolis kuzatuvchi mavqeyida turgan asarlarda kuchli namoyon bo'ladi. Garchi asarda tasvirlangan narsa bitta bo'lsa-da, o'quvchilar (ijodiy tasavvur imkoniyati, xarakteri, dunyoqarashi va b.ga ko'ra) turlicha bo'lgani uchun konkret badiiy obrazlarning ongida turlicha akslanadi, turli xulosalarga olib keladi", – deyiladi. Darhaqiqat, yorqin, ta'sirchan tasvir o'quvchi xayolotiga qanot bag'ishlaydi: Oyog'i ostidagi zaminni bo'shab, nurab o'pirilish darajasiga borib qolganini bilmayotgan temuriy hukmdor(lar), g'aflatiylikda, o'z hukmdorlaridan qolishmaydigan haybarakallachi mulozimlar, bir qushchalik ongi, sezimi yo'q kabutarbonlar, jarga yiqilib chil-parchin bo'lmaslik uchun yulqinib chiqib, chang-to'zonlar ichidan musaffo osmon bag'rida otilgan kabutar...

Tahlil obyektlarimizning maydonini kengaytirib, Umarshayx Mirzoning kabutarlar va kaptarxonasi bilan jarga uchib halok bo'lishining badiiy talqini bilan bog'liq yana bir badiiy asarni qiyosga tortsak. Bu avstriyalik nemis olimi va yozuvchisi Frits Vyurtle ham xuddi Pirimqul Qodirov kabi dushman yurt ostonasida turgan bir vaqtda podsho ko'ngilxushlik uchun

kaptarxonaga chiqmasligini, yuragi nimanidir sezgan hukmdor, xabarchi choparlar dushman qo‘liga tushib qolishi mumkin, degan fikr bilan kaptarlardan foydalanmoqchi bo‘lganini badiiy mulohaza etadi. Ammo Frits Vyurtle talqinida Umarshayx Mirzo kaptarlardan harbiy maqsad yo‘lida emas, balki taxt vorisi bo‘lgan o‘g‘li Boburga o‘zining so‘nggi so‘zlarini yetkazish uchun foydalandi. Yozuvchining badiiy tasvirdagi o‘ziga xos muvaffaqiyatini ko‘rsatish uchun qissadan parcha keltiramiz: Axsidan Zahiriddin huzuriga kelgan “Biyno basir” — Qosimbek Umarshayx Mirzoning o‘limida sotqinlarning qo‘li borligini, buni shaxsan o‘zi tekshirib ko‘rganligini aytar ekan, qo‘ynidan oq kaptar chiqardi. Umarshayx Mirzoning Boburga taxt vorisiga atalgan so‘nggi vasiyatida shunday so‘zlar bor edi:

“... kimki vaqt sinovlariga dosh bera oladigan uy qurishni istasa, g‘ishtni to‘g‘ri tersin, qorishmani ezilgan xalq ko‘z yoshidan tayyorlamasin! Muqaddas kitobimizda yozilgan gapni yodda tut: Alloh yer va osmonni bizga ermak uchun yaratmagan. Sen esa, mening o‘g‘lim va merosxo‘rimsan, sen yoshsan, jasursan, hamisha aqlli, mulohazali bo‘l. Kim senga hamisha sadoqat bilan xizmat qilsa, xushomadgo‘ylik qilmasa, unday odamni yoningda saqla va maslahatiga quloq sol”.

“Andijon shahzodasi” – bolalarbop, sarguzasht qissa. Asarning umumiy ruhida sarguzasht-qissa tabiatiga xos xususiyatlar yetakchilik qilsa-da, vasiyatnoma bilan bog‘liq tasvir yozuvchining muvaffaqiyatli topilmasi. Zukko kitobxon vasiyatnomadan Amir Temurning nafasi baralla kelib turganini sezadi. Bejiz ham Bobur Temuriy shahzodalar ichida sohibqiron bobosi Amir Temurning eng munosib izdoshi sifatida baholanmaydi. F.Vyurtle talqinida ana shunga ishora bor.

Xulosa qilib aytganda, bitta tarixiy fakt har ikkala yozuvchiga ham o‘zlari tanlagan janrning tabiatidan kelib chiqib, badiiy tasvirlash mahoratlarini yuzaga chiqarish imkonini bergan.

“Tarixiy badiiy asar yaratish uchun faqat g‘ayrat-shijoatning o‘zi, ona tarixga mehr-muhabbatning o‘zi yetmaydi. Buning uchun o‘tmish ko‘zgusidagi ming yillar changini artib, unutilib, yo‘qolib, zarralarigina qolgan birinchi manbalarni topib, sabr-toqat bilan o‘rganish kerak. Ana shu topilmalarning zamiridagi sirlar zulmatini badiiy zakovat nuri bilan yorita olish kerak”.

Darhaqiqat, manbalar bag‘ridagi zarralarni ilg‘ash, ular bag‘riga yashiringan sirni topish, badiiy zakovat, aql, his-tuyg‘u uyg‘unligida kitobxon ishonch va hayajon bilan o‘qiydigan tasvirlarni yarata olish, ular o‘rtasida dialektik yaxlitlikni o‘rnata olish tarixnavis yozuvchidan juda katta iqtidor, mehnat talab qiladi.

Pirimqul Qodirov ham “Boburnoma” qatidagi zarralar sirini badiiy zakovati, idroki bilan kashf etdi. Mana shu zarralar, kichik topilmalarning zamiridagi axloqiy-ma’naviy, falsafiy-estetik qarashlarni o‘quvchi qalbiga, ongiga haqqoniylik, samimiylik bilan singdirdi.

Bobur Mirzo umrining eng so'nggi kunlarini toj-u taxt tashvishlaridan xoli, bir go'shada Tohir oftobachisi bilan o'tkazmoqchi ekanligini aytadi.

Tohir oftobachi haqida ma'lumotni biz Gulbadanbeganing "Humoyunnoma"sidan o'qiydiz: "Mazkur bog'da tahoratchona bor edi. Uni ko'rib (Bobur) dedilar: "Saltanat va podshohlikdan ko'nglim olindi. Shu Zarafshon bog'ida xilvatga chekinsam. Xizmatkorlikka bitta Tohir oftobachining o'zi menga yetadi. Podshohni Humoyunga topshirsam".

Bu bir og'iz gap. "Boburnoma"dek ulkan monumental asar ichida bir zarradek go'yo. "Boburdek ulkan siymo butun saroy ahlidan ko'ra bitta oftobachini o'ziga yaqinroq olgan bo'lsa, demak, Tohir unga juda ko'p yaxshiliklar qilgan, nihoyatda qadrdon bo'lib qolgan... Birgina jumlada aytilgan mana shu fakt yordamida Tohirning butun tarjimai holini o'zimga tasavvur qilib topdim", deydi yozuvchi.

Yozuvchi mohir montajchidek, o'z xayolot mahsulini tarixiy realliklarga ulaydi. "Quboning botqoqli qora suvi bor, ko'prigidan boshqa o'tib bo'ladigan joyi yo'q, ko'p kishilik lashkar kelib, ko'priikka tiqilib qoldi, ko'plab ot va tuyalar bu qora suvga yiqilib nobud bo'ldi. Bundan uch-to'rt yil burunroq Chir (Chirchiq) suvidagi kechuvda katta shikast topgan edilar, bu voqea o'sha halokatni eslatib, lashkar vahimaga tushdi" (38-b.), – deyiladi "Boburnoma"da.

Romanda bu vaziyat quyidagicha tasvirlanadi: Chug'uruqday behisob qo'shin otlari, tuyalari, aravalari bilan birga yomg'irli tongda qop-qora selga o'xshab ko'priknim limmo-lim to'ldirib kela boshladi.

Ko'priknining o'rtasida boyagi yigitlar mixlarni sug'urib, to'sinlarni arralab ketgan joy bunchalik og'ir yukka bardosh berishi amrimahol edi. Buning ustiga, xuddi o'sha joyda bir cho'bir otning ikki oldingi oyog'i mixi ko'chirilgan yog'ochlarning yorig'iga tushib ketdi. Ot o'mrovi bilan yiqilib tushib, oyog'ini sug'urib ololmay tipirchilay boshladi. Egarda o'tirgan navkar otning boshidan oshib, boshqa otlarning oyog'i tagiga uchib tushdi. Hozir behisob tuyoqlar ostida qolib yanchilishini sezdi-yu, dod solib qichqirdi. Hamrohlari beixtiyor jilovlarini tortishdi. Ba'zi otlar qo'rqib orqaga tisarilib ketdi.

Orqadagilar esa hech narsadan bexabar, yopirilib kelmoqda edilar. Bir lahzada ko'priknining shu joyi haddan tashqari tiqilinch bo'lib ketdi. Arra va bolta zarbalaridan nochorlashgan ko'priknining yog'ochlari to'satdan qarsillab sindi. Tiqin bo'lib yotgan o'nlab otlar, odamlar ko'priknining yog'ochlariga qo'shib suvga qulab tushdi. Toshib turgan soyning suvi qulab tushganlarni lopillatib oqizib ketdi". (79-b.)

Yozuvchining badiiy zakovatiga ko'ra to'sinlari arralangan, mixlari sug'urib olinib, qanotlari sindirilgan ko'priknim tinimsiz toj-u taxt talashlaridan bezgan, urushlar natijasida talangan, o'g'il-qizlari, ayollari, sevgan qizlari zo'rlik bilan qullikka, cho'rlikka olib ketilgan oddiy xalq vakillarining yovga qarshi chorasi edi.

Yozuvchi tomonidan o'ylangan ko'prikn arralab qo'yish chorasi qanchalar tabiiy chiqqan bo'lsa, dushmanning ko'prik ustidagi talafoti ham shunchalik ishonchli, haqqoniy tasvirlangan.

Kitobxon ham Vatan qismati, or-nomus tushunchasi o'rta tushganda, shoir aytgandek: "Joni bir jondoshlar qolarmidi jim!" (G'.G'ulom) degan to'xtamga kelishi aniq. Romanda yozuvchi joni bir jondoshlar sifatida Tohir va uning do'stlarini ko'rsatadi. Ko'rilgan choralarga qaramay Tohirning sevgilisi Robiya yov qo'lga asira bo'lib tushib, Samarqandga olib ketiladi. Robiyani qaytarish ilinjida Tohir Samarqandga yurishga tayyorlanayotgan Bobur qo'shiniga navkarlikka yollanadi. Ana shu taxlit Tohirning umr yo'llari Bobur bilan tutashadi. Shu taxlit Tohir "Yulduzli tunlar" saltanati bag'rida Bobur bilan tengma-teng yashaydi va o'z xo'jasining eng so'nggi nafasida ham uning oldida turish baxtiga muyassar bo'ladi.

Romanda Bobur Mirzoning o'ta tahlikali, murakkab sharoitdagi taqdiri, bola boshiga tushgan saltanatning og'ir yukidan chekkan iztiroblari, hayotidagi fojialar, baxt-u quvonchlari, yo'qotganlari-yu topganlari atroflicha tahlil etilib, haqqoniy tasvirlangan. "Bobur taqdiridagi keskin burilishlar, uning ruhiy evolutsiyasidagi o'zgarishlarni o'rganish juda qiyin bo'ldi", – deydi P.Qodirov.

Bobur Mirzo – podshoh, mardona inson. U voqealar bayonida o'z his-tuyg'ularini ko'p ham bildiravermaydi. Pirimqul Qodirovning mahorati, ruhshunos san'atkorligi shunda ko'rinadiki, voqealar mohiyatiga qarab, maromiga qarab, o'sha vaziyatga mos tasvir, ruhiy iqlim, muhit yarata oladi.

12 yoshli bola Bobur. Andijon chorbog'ida bexavotir o'qib, qiziqarli harbiy mashqlar, she'riyat havasi, nosirlik ishtiyoqi bilan hayotining eng osuda, latif damlarini yashayotgan edi. Yozuvchi Boburning bu onlarini gul deb ataydi. Otasining o'limi xabari, O'ratepa, Xo'jand, Marg'ilonni bosib olib, Andijon ostonasida turgan dushman tahlikasi Bobur Mirzo hayotiga quyundek yopirilib kirib, butun o'y-xayollarini to'zitib yubordi, uni gangitib qo'ydi. Tor ko'ngilli beklarning har biri o'z manfaati yo'lida vaziyatdan foydalanib qolishga tirishishar ekan, Bobur ularning qaysi do'st, qaysi dushman ekanligini ajratolmay qoladi.

Bobur Mirzoning bu holatdagi iztiroblarini, ruhiyatidagi talotumlarni yozuvchi romanning "Gul va quyun" bobida tasvirlab bergan. Bozorda yolg'on ovoza tarqatganlikda ayblanib, beklarning talabi bilan o'limga mahkum etilgan Darvesh govning iltijolari Boburning yosh qalbini o'rtab yuboradi. "Boburnoma"da muallif: "...Darvesh gov ismli kishi Andijon arboblari haqida behuda so'z aytgani uchun qatl etildi. Bu siyosatdan butun el tinchib qoldi" (32-b.) degan qisqagina ma'lumot bilan cheklanadi.

Romanda bu vaziyatni yozuvchi shunday tasvirlaydi:

– Yasoq!

– Yasoq!

Boburning ko‘z oldidan boyagi odamning soqoliga oqib tushgan ko‘z yoshlari ketmas, qulog‘i tagida uning alamli qichqirig‘i hamon jaranglab turardi. Shu odam murdaga aylanishi kerak. Nechun? Beklar u odamni gunohkor deb Boburni ishontirgani uchunmi? Balki bu beklar chindan ham Boburni aldayotgandir? Balki, mana shunaqa beklar Axsida Umarshayx Mirzoni jardan itarib yuborib o‘ldirgandirlar? Balki bular erta-indin Boburning ham joniga qasd qilishar? Birdan Boburning beg‘am yurgan davri esiga tushdi. Kechagina u tengdosh o‘rtoqlari bilan ot choptirib o‘ynab yurmaganmidi? Bu qora bulutlar uning atrofiga qayoqdan yopirilib keldi? “Yasoq” – deb qichqirayotgan har darg‘azab bek Boburdan quyoshni to‘sib olgan bir qora bulutga o‘xshardi...” (71-b.)

Bobur Mirzoning jism-u jonini o‘rtayotgan bu iztiroblar, uni shubha va gumonga solayotgan holatlarni qora bulutning yopirilib kelishiga, quyosh yuzining to‘silishiga, oyning tutilishiga, qora bulutlar shamoliga o‘xshatar ekan, bu tasviriylilik orqali yozuvchi o‘z qahramonining qalbida kechayotgan kuchli ruhiy bosimni kitobxonga yaqqol ko‘rsata oladi. “Yulduzli tunlar” – yirik epik polotno. Unda salkam qirq yillik voqealar qamrab olingan, yuzga yaqin tarixiy, hayotiy, to‘qima personajlar gavdalanitirilgan. Asarda tasvirlangan geografik hudud ham bepoyon. O‘rta Osiyo, Kobul, Hindiston tarixidagi muhim voqealar qalamga olingan. Shu o‘rinda adabiyotshunos olim Qozoqboy Yo‘ldoshevning Pirmqul Qodirovning tarixnavislik mahoratini e‘tirof etgan so‘zlarini keltirsak: “Yozuvchi g‘oyat chigal zamondagi sanoqsiz tarixiy hodisalar o‘rtasidagi mavjud sababiy bog‘liqliklarni yaxshi his qiladi. Turli manbalardagi tarixiy dalillarning o‘zaro aloqadorlik jihatlarini sezgirlik bilan ko‘ra oladi”.

Darhaqiqat, ko‘ra olish, his qilish, badiiy idrok etish, o‘z qahramonlarining dunyosida yashay olish, ular bilan darddosh bo‘la olish, tasvirda aql va tuyg‘u uyg‘unligiga erishish san’atkor yozuvchining eng zaruriy fazilatlarini ekanligi “Yulduzli tunlar”da shoyon ko‘rinib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Адабиёт ва замон. (Мақола, адабий ўйлар, суҳбатлар) Тўпловчилар: У.Норматов ва А.Шаропов. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – 400 б.
2. Бобур Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 332 б. (+32 зарварақ)
3. Вюртле Ф. Андижон шаҳзодаси. (Бобур-йўлбарс): саргузашт-қисса / Фриц Вюртле: олмон тилидан Я.Эгамова таржимаси. – Т.: Ўқитувчи, 2011. – 168 б.
4. Гулбаданбегим Заҳириддин Муҳаммад Бобур кизи. Хумоюннома. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 128 б.
5. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – 548 б.
6. Куронов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. – 368 б.

7. Маҳмудов М. Шаффоф нилуфарнинг сири. Адабиёт ва замон. (Мақола, адабий ўйлар, суҳбатлар) Тўпловчилар: У.Норматов ва А.Шаропов. – Т.:Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – 400 б.
8. Муҳаммад Ҳайдар Мирзо. Тарихи Рашидий. – Т.: Шарқ, 2010. – 720 б.
9. Норматов У. Изланиш қувончи ва ташвишлари (Ёзувчи Пиримқул Қодиров билан суҳбат). Етуклик. – Т.: 1982. – 338 б.
10. Тафаккур гулшани (В.Воронцов композицияси). – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. – 464 б.